

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR: DAVLAT, HUQUQ VA ADOLAT TAFAKKURI TIMSOLI**Turaqulova Zarina**

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18965659>

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk davlat arbobi, sarkarda va mutafakkir Zahiriddin Muhammad Bobur tavalludining 543-yilligi munosabati bilan uning davlat boshqaruvi, huquq va adolat borasidagi qarashlari ilmiy-badiiy talqin etiladi. Muallif Boburning siyosiy tafakkuri, adolatga asoslangan boshqaruv tamoyillari hamda insonparvarlik g'oyalari misolida davlat va jamiyat munosabatlarining ma'naviy ildizlarini ochib beradi. Shuningdek, maqolada Bobur merosining bugungi huquqiy-demokratik jamiyat qurilishidagi ahamiyati yoritilib, uning asarlaridagi davlatparvarlik va adolat konsepsiyasi zamonaviy nigoh bilan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Radif, g'azal, huquqiy demokratik - jamiyat, Mubbayin, devon, Bobur va jahon madaniyati, Bobur Bog'i, "Topmadim".

“Saltanat qilich bilan emas, adolat bilan barqaror bo'lur. Davlatni devorlar emas, xalqning ishonchi tutib turur. Kimki taxtni istasa — avval qalblarni zabt etmog'i lozim.”

Zahiriddin Muhammad Bobur

Sharq uyg'onish davrining zabardast siymolaridan biri, shoir, sarkarda va davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur nomi nafaqat qudratli saltanat barpo etgan hukmdor sifatida, balki adolatni davlatning eng oliy mezoni deb bilgan mutafakkir sifatida ham tarix zarvaraqlariga muhrlangan.

Uning hayoti mashaqqat va sinovlar, g'alaba va hijronlar bilan yo'g'rilgan bo'lsa-da, qalbida adolat va insonparvarlik g'oyalari so'nmagan. Bobur nazarida **davlat** — bu shunchaki hudud va qo'shin emas, balki xalq ishonchi, qonun ustuvorligi va rahbar mas'uliyatiga tayangan muqaddas tuzilma edi. U hukmdorlikni kuch bilan emas, adolat bilan mustahkamlash mumkinligini o'z hayoti va faoliyati bilan isbotladi. Ayniqsa, uning shoh asari bo'lmish Boburnoma nafaqat tarixiy xotira, balki davlat boshqaruvi, siyosiy tafakkur va huquqiy qarashlarning bebaho manbai sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Zahiriddin Muhammad ibn Umarshayx Mirzo — tarix sahifalarida Bobur taxallusi bilan muhrlangan buyuk siymo — 1483-yil 14-fevralda Andijon shahrida tavallud topdi. 1530-yil 26-dekabr kuni Agra shahrida vafot etgan bu ulug' zot o'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili, betakror iste'dod sohibi, zabardast sarkarda va dono davlat arbobi sifatida shuhrat qozongan. U temuriylar naslidan bo'lib, keyinchalik Hindistonda qudratli Boburiylar sulolasiga asos soldi.

Boburning otasi — Farg'ona viloyati hokimi Umarshayx Mirzo, onasi esa Mo'g'uliston xoni va Toshkent hokimi Yunusxonning qizi Qutlug' Nigorxonim edi. Onasi o'qimishli, farosatli va tadbirkor ayol bo'lib, nafaqat saroy ishlarida, balki murakkab siyosiy vaziyatlarda ham Boburga suyanib bo'la olgan. U o'g'lining harbiy yurishlarida hamroh bo'lib, davlat boshqaruvida unga oqilona maslahatlar bergan. Umarshayx Mirzo xonadoni Andijon arkining ichida istiqomat qilardi. Hokim yoz fasllarini Sirdaryo bo'yidagi Axsida o'tkazsa, yilning qolgan qismida Andijonda yashardi. Ana shu muhitda ulg'aygan Bobur yoshligidanoq saroy hayoti, siyosat va harbiy ishlar bilan yaqindan tanishdi. Boburning bolaligi Andijonda o'tdi. U barcha temuriy shahzodalar kabi puxta va mukammal ta'lim oldi: tajribali tarbiyachilar hamda yetuk fozilu ulamolar qo'lida harbiy san'at sirlarini o'rgandi, fiqh ilmini egalladi, arab va fors tillarini mukammal o'zlashtirdi.

Tarixiy va adabiy asarlarni mutolaa qilish unga zavq bag'ishlar, ilm-fan va she'riyatga bo'lgan mehrini tobora kuchaytirardi. Yoshligidanoq dovyurakligi, qat'iyati va jasurligi bilan ajralib turgan shahzoda "Bobur", ya'ni "Sher" laqabini oldi. Bu nom uning nafaqat jang maydonidagi shijoatini, balki ruhiy matonati va buyuk maqsadlar sari intilgan iroda kuchini ham ifoda etardi. Shu tariqa, Andijon zaminida voyaga yetgan bu iste'dodli yigit keyinchalik Sharq tarixida o'chmas iz qoldirgan shoh va shoir darajasiga ko'tarildi.

Bobur 18–19 yoshlaridayoq ruboiy va g'azallar bitishga kirishadi. Uning "Topmadim"¹ radifli g'azali hamda "Yod etmas emish kishini g'urbatda kishi"² misrasi bilan boshlanuvchi ruboiysi aynan shu yoshlik davridagi kechinmalari, hayot sinovlari va ruhiy iztiroblari bilan chambarchas bog'liqdir.

Yod etmas emish kishini g'urbatta kishi,
Shod etmas emish ko'ngulni mehnatta kishi.
Ko'nglum bu g'aribliqda shod o'lmadi, oh,
G'urbatta sevunmas emish, albatta, kishi.³

Boburning buyuk san'atkorligi shundaki, u o'z shaxsiy dard va tuyg'ularini keng ma'noli, chuqur umumlashma darajasiga ko'tara oladi. Natijada uning asarlarida ilgari surilgan fikr va g'oyalar tor doiradagi kechinmalar bo'lib qolmay, umuminsoniy qadriyatlar maqomiga yuksaladi. Shoir ijodida, ayniqsa she'riyatida, ona yurtga bo'lgan cheksiz sog'inch alohida o'rin tutadi. Kindik qoni to'kilgan muqaddas zaminni qo'msash, uning tuprog'iga talpinish, g'urbat azoblaridan tug'ilgan o'tli hasrat, yoru diyor hijroni va visol orzusi, taqdirning shafqatsiz zarbalari hamda hayot mashaqqatlari chuqur badiiy ifodasini topadi. Shuningdek, zamonning nosozliklari, adolatsizlik va beqarorliklardan tug'ilgan iztiroblar ham uning she'rlarida ta'sirchan ruhda aks etadi.

Boburning o'z she'riy merosini to'plab, devon shakliga keltirgan aniq sanasi haqida tarixiy manbalarda to'liq ma'lumot uchramaydi. Biroq Boburnoma asarining 1518–1519-yillarga oid voqealar bayonida shoir o'z devonini Kobuldan Samarqandga yuborgani qayd etiladi.⁴ Bu holat shuni ko'rsatadiki, aynan shu davrda uning she'riy to'plami tartibga solingan hamda Movarounnahr hududida ham ommalasha boshlagan. Hozirgi kunga kelib Bobur qalamiga mansub 119 ta g'azal, 1 ta masnu she'r, 209 ta ruboiy, o'ndan ortiq tuyuq va qit'alar, 50 dan ziyod muammo hamda 60 dan ortiq fard aniqlangan. Bundan tashqari, devon tarkibiga umumiy hajmi 270 baytdan iborat 8 ta masnaviy ham kiritilgan. Bu ko'rsatkichlar uning nafaqat sermahsul, balki janr jihatidan ham rang-barang ijod qilganini tasdiqlaydi⁵. 1521-yilda, Hindistonga yurishlar jarayonida Bobur tomonidan Mubayyin asari yaratildi. Masnaviy shaklida yozilgan mazkur asar islom huquqi va shariat qoidalariga bag'ishlangan bo'lib, unda diniy masalalar bilan bir qatorda Movarounnahr hamda Hindistonning o'sha davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga oid muhim ma'lumotlar ham o'rin olgan.

Asar Boburning o'g'illari — Humoyun va Kamran Mirza uchun amaliy qo'llanma sifatida yozilgan bo'lib, unda namoz, zakot va haj ibodatlariga doir shar'iy hukmlar izchil bayon etilgan.

¹ <https://tafakkur.net/topmadim-radifli-gazal/zahiriddin-muhammad-bobur.uz>

² <https://baburid.uz/library/151>

³ <https://www.samdu.uz/uz/news/22942>

⁴ <https://tarix.sinaps.uz/hodisa/zahiriddin-muhammad-bobur-davlat-arbobi/>

⁵ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Bobur>

Bobur nomini jahonga tanitgan yirik asar — “Boburnoma”⁶ ustidagi izchil ijodiy faoliyat esa 1518–1519-yillardan boshlab muntazam ravishda olib borilgan. Ushbu asar nafaqat adabiy yodgorlik, balki tarixiy, geografik va madaniy jihatdan ham bebaho manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, Bobur siymosi va merosiga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgardi, uning tarixiy shaxs va buyuk ijodkor sifatidagi qadr-qimmatini to‘la tiklandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga muvofiq, 1993-yilda Bobur tavalludining 510 yilligi keng miqyosda tantanali ravishda nishonlandi. Andijon shahrida Bobur nomi bilan ataluvchi qator muassasalar faoliyat yuritadi: universitet, teatr, kutubxona hamda “Bog‘i Bobur”⁷ nomli milliy bog‘ shular jumlasidandir. Mazkur bog‘ hududida “Bobur va jahon madaniyati” muzeyi barpo etilgan bo‘lib, shoirning ramziy qabr-maqbarasi ham shu yerda qad rostlagan.

Shuningdek, Andijon shahri markazida (haykal muallifi — Ravshan Mirtojiev) hamda Bobur bog‘idagi yodgorlik majmuasida (muallifi — Qodirjon Salohiddinov) Bobur haykallari o‘rnatilgan. Uning nomi Andijon shahridagi markaziy ko‘chalardan biriga, Toshkentdagi istirohat bog‘i va ko‘chaga, shuningdek Andijon viloyatining Xonobod shahridagi istirohat bog‘iga berilgan. Bundan tashqari, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi tomonidan Bobur nomidagi maxsus medal ta‘sis etilgan. Mazkur mukofotning ilk sohibi sharqshunos olim Ubaydulla Karimov bo‘lgan. Bu kabi ehtirom va tashabbuslar Bobur merosining milliy va umuminsoniy qadriyat sifatida yuksak baholanayotganidan dalolat beradi.

Xulosa shuki, Zahiriddin Muhammad Bobur siymosi — tarix va adabiyot tutashgan nuqtada porlab turgan benazir yulduzdir. U nafaqat qudratli saltanat asoschisi, balki nozik qalbli shoir, teran tafakkur egasi va zukko tarixnavis sifatida ham o‘z nomini abadiyatga muhrladi.

Uning hayoti mashaqqat va kurashlar bilan yo‘g‘rilgan bo‘lsa-da, qalbidagi Vatanga muhabbat, adolat va go‘zallikka intilish tuyg‘usi asarlarida yuksak badiiy kuch bilan namoyon bo‘ldi. Bobur ijodi — sog‘inch va sadoqat, matonat va mehr, hijron va umid uyg‘unligidir. U shaxsiy iztiroblarini umuminsoniy dard darajasiga ko‘tara oldi, shu bois uning satrlarida har bir o‘quvchi o‘z qalbining aks-sadosini topadi. “Boburnoma” kabi bebaho asari esa uni nafaqat shoir, balki haqqoniy tarixnavis va kuzatuvchan mutafakkir sifatida ham dunyoga tanitdi.

Mustaqillik yillarida Bobur merosining munosib qadrlanishi, uning nomi bilan atalgan maskanlar va ilmiy mukofotlar — bu buyuk ajdodimizga ko‘rsatilgan hurmatning ifodasidir.

Zero, Bobur siymosi — milliy g‘urur, ma‘naviy jasorat va ijodiy barkamollik timsolidir. Bobur tavalludining 543-yilligi munosabati bilan uning davlat, huquq va adolat haqidagi qarashlarini qayta tahlil qilish — bugungi kun uchun ham dolzarb masaladir. Zero, adolat ustuvor bo‘lmagan jamiyatda barqarorlik bo‘lmasligi tarixiy haqiqatdir. Davlat va adolat uyg‘unligining timsolidir. U barpo etgan saltanat tarix sahnasida qolgan bo‘lsa-da, uning adolatga asoslangan tafakkuri bugun ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Chunki chinakam buyuklik qudratda emas, **adolatdadir**.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Turkiy adabiyot durdonalari (Zahiriddin Muhammad Bobur) Ibrohim G‘afurov, Sirojiddin Sayyid, Asadjon Xodjayev, Behzod Yo‘ldoshev, Minhojiddin Mirzo, Muhammadali, (“O‘zbekiston” nashriyoti, 2022)

⁶ <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/71007>

⁷ <https://legacy.uz/uz/andijondagi-bogi-bobur-haqida/>

2. ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O'RNI uluslararo ilmiy-nazariy konferansi materiallari. Mas'ul muharrirlar: (Shuhrat SIROJIDDINOV, filologiya fanlari doktori, professor Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti rektori)
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Bobur>.
4. <https://in.academy.uz/index.php/yoitj/article/download/45530/29001/49309>
5. <https://www.samdu.uz/uz/news/54805#>